

7. Kononenko N.O. (2014). Osoblyvosti provedennia dopytu pidozriuvanykh pid chas rozsliduvannia khulihanstva, shcho vchynene pry provedenni sportyvo-masovoho zakhodu [Peculiarities of interrogation of suspects during the investigation of hooliganism committed during a sports event]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav : zbirnyk naukovykh prats*. № 1. pp. 331–337. [in Ukrainian].
8. Iablokov N.P. (red.) (2001). *Kriminalistika [Forensics]: Uchebnyk 2-e izd., pererab. i dop. M.: Iurist. 718 p. [in Russian]*.
9. Bilenchuk P.D. (red.) (2001). *Kryminalistyka [Forensics]: pidruchnyk / 2-he vyd., vypr. i dop. K.: Atika. 544 p. [in Ukrainian]*.
10. Makarenko I.A. (2007). *Kriminalisticheskoe uchenie o lichnosti nesovershennoletnego obviniaemogo [Forensic doctrine on the identity of a juvenile accused]: avtoreferat doktora iuridicheskikh nauk. 12.00.09 / Nauch. ruk. A.A. Eksarkhopulo. Saratov. 42 p. [in Russian]*.
11. Chaplynskyi K.O. (2010). *Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii [Tactical support of investigative actions]: monohraf. / Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 560 p. [in Ukrainian]*.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.3.38>

PROCESY TRANSFORMACYJNE W SYSTEMIE MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH W WARUNKACH WALKI Z KURSAMI POLITYCZNYMI I UTRWALANIA JEGO WYNIKÓW (MARZEC 1953 – MARZEC 1954)

Olena Prystaiko

student Katedry Historii Państwa i Prawa

Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-6866-612X

Prystaiko@gmail.com

Adnotacja. Znaczenie tego artykułu polega na tym, że życie każdego społeczeństwa na wszystkich etapach historii jego rozwoju składa się z wielu powiązanych ze sobą elementów, wśród których system zapewnienia porządku i bezpieczeństwa zajmuje ważne miejsce. Podczas swojego istnienia struktury mechanizmu państwowego, którym powierzono realizację tych zadań, przeszły liczne przemiany: od reorganizacji, likwidacji poszczególnych organów i tworzenia nowych, do organizacji urzędu o ogromnej wielkości i zakresie funkcji, który funkcjonował na terytorium Związku Radzieckiego przez cały czas dominacji totalitaryzmu. W artykule dokonano przeglądu zmian organizacyjnych i strukturalnych w systemie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1953-1954, w warunkach walki kursów politycznych o władzę i ustanowienia pełnej kontroli politycznej i państwowej nad systemem egzekwowania prawa. Podkreślono niektóre aspekty działalności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych USRR na terytorium zachodnich regionów Ukrainy, jako dowód formalnego złagodzenia karno-represyjnej polityki państwa radzieckiego w walce z ruchem nacjonalistyczno-powstańczym.

Słowa kluczowe: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, struktura, funkcje, totalitaryzm.

TRANSFORMATION PROCESSES IN THE SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERIOR IN THE CONDITIONS OF STRUGGLE OF POLITICAL COURSES AND CONFIRMATION OF ITS RESULTS (MARCH 1953 – MARCH 1954)

Olena Prystaiko

Applicant at the Department of History of State and Law

National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-6866-612X

Prystaiko@gmail.com

Abstract. The relevance of the article is that the life of any society at all stages of its development consists of many interrelated elements, among which the prominent place is occupied by the system of order and security. During its existence, the structures of the state mechanism, which were entrusted with the implementation of these tasks, underwent numerous transformations: from reorganization, liquidation of individual bodies and the creation of new ones, to the organization of a colossal in size and scope of functions of the department totalitarianism. The article considers the organizational and structural changes in the system of the Ministry of Internal Affairs during 1953–1954, in the conditions of the struggle of political courses for power and the establishment of complete political and state control over the law enforcement system. Some aspects of the activity of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR in the territory of the western regions of Ukraine are highlighted as proof of the formal mitigation of the punitive and repressive policy of the Soviet state in the struggle against the nationalist-insurgent movement.

Key words: Ministry of Internal Affairs, structure, functions, totalitarianism.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ В УМОВАХ БОРОТЬБИ ПОЛІТИЧНИХ КУРСІВ ТА ЗАКРІПЛЕННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ (БЕРЕЗЕНЬ 1953 РОКУ – БЕРЕЗЕНЬ 1954 РОКУ)

Олена Пристайко

здобувач кафедри історії держави і права

Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-6866-612X

Prystaiko@gmail.com

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що життя будь-якого суспільства на всіх етапах історії його розвитку складається з багатьох взаємопов'язаних елементів, серед яких чільне місце належить системі гарантування порядку і безпеки. За часів свого існування структури державного механізму, на які покладалося виконання вказаних завдань, пережили численні перетворення: від реорганізації, ліквідації окремих органів та створення нових, до організації колосального за своїми розмірами й обсягом функцій відомства, яке функціонувало на теренах Радянського Союзу протягом усього часу панування тоталітаризму. У статті розглянуто організаційно-структурні зміни в системі Міністерства внутрішніх справ протягом 1953–1954 років, в умовах боротьби політичних курсів за владу і встановлення цілкового політичного та державного контролю за правоохоронною системою. Висвітлені окремі аспекти діяльності Міністерства внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки на території західних областей України як доказ формального пом'якшення карально-репресивної політики радянської держави в боротьбі з націоналістично-повстанським рухом.

Ключові слова: Міністерство внутрішніх справ, структура, функції, тоталітаризм.

Вступ. Життя будь-якого суспільства на всіх етапах історії його розвитку складається з багатьох взаємопов'язаних елементів, серед яких чільне місце належить системі гарантування порядку і безпеки. За часів свого існування структури державного механізму, на які покладалося виконання вказаних завдань, пережили численні перетворення: від реорганізації, ліквідації окремих органів та створення нових, до організації колосального за своїми розмірами й обсягом функцій відомства, яке функціонувало на теренах Радянського Союзу протягом усього часу панування тоталітаризму, – Національного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) – Народного комісаріату державної безпеки (далі – НКДБ) – Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) – Міністерства державної безпеки (далі – МДБ).

Дослідження маловідомих сторінок історії цього механізму протягом невеликого проміжку часу, в умовах боротьби політичних курсів за владу після смерті Й. Сталіна (березень 1953 р. – березень 1954 р.), є вкрай важливим у складних умовах зміни концепції управління суспільством, управління системою гарантування безпеки, оскільки переосмислення уроків минулого є тією важливою складовою частиною, яка надає змогу не допустити повторення подій і уникнути їхніх негативних наслідків.

Основна частина. Питанням структурного розвитку правоохоронної системи протягом її існування в умовах тоталітарного режиму присвячена значна кількість наукових праць як українських, так і закордонних дослідників. Серед них вагомий внесок у розвиток історії органів МВС на повоєнному етапі 1940–1950-х рр. зробили такі науковці: І. Андрухів, О. Андрухів, І. Білас, М. Войцеховський, О. Головка, В. Греченко, В. Довбня, О. Калюка, О. Кокурін, М. Лагоша, В. Некрасов, В. Окіпнюк, М. Петров, О. Потильчак, Р. Скоркін, О. Тепляков, О. Ярмиш та інші. Проте дослідження, проведені науковцями, окреслюють лише окремі аспекти діяльності структурних елементів системи МВС, як-от органи міліції, система виконання покарань, воєнізовані підрозділи, і обмежені деякими часовими проміжками.

Мета статті – на основі наявних наукових публікацій і архівно-документальних матеріалів провести комплексний аналіз тих організаційно-правових змін, які відбувалися в системі МВС протягом першого року так званої «десталінізації», а також впливу політичної влади на такі зміни.

Позбавившись протягом 1948–1950 рр. основних оперативних підрозділів, Міністерство внутрішніх справ являло собою колосальне за своїми розмірами та переліком функцій відомство, у віданні якого перебував контроль майже за всіма сферами стратегічного та господарського значення. Станом на 1 січня 1953 р. до складу загальносоюзного МВС входило 15 головних управлінь, 12 управлінь, 7 спецвідділів, 10 відділів, а також інші підрозділи з функціями контролю за діяльністю МВС та його кадровим складом, а також інші допоміжні одиниці.

Після смерті Й. Сталіна, з метою налагодження дієвого механізму управління країною, 5 березня 1953 р. відбулося спільне засідання пленуму Центрального комітету (далі – ЦК), Ради Міністрів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) (далі – РМ СРСР) і Президії Верховної Ради СРСР (далі – Президії ВР СРСР), на якому оголошувалися важливі заходи з організації партійного і державного керівництва у СРСР. Насамперед визначення верхівки керівного складу РМ СРСР. Так, Головою став Г. Маленков, а його заступниками – Л. Берія, В. Молотов, М. Булганін та Л. Каганович. Крім того, у протоколі, серед іншого, зазначалося об'єднання двох силових структур в одне відомство – МВС.

Отже, після смерті Й. Сталіна відбулися декілька знакових подій, які відобразились не тільки на загальній політичній обстановці у країні, а й призвели до створення наймогутнішого карально-репресивного механізму в державній системі – МВС, до складу якого увійшли органи державної безпеки, на чолі з Л. Берією.

Постановою РМ СРСР від 11 березня 1953 р. № 756–365сс був призначений керівний склад новоствореного відомства, зокрема, першими заступника міністра внутрішніх справ СРСР стали: С. Круглов, Б. Кобулов, І. Серов. Заступником міністра внутрішніх справ СРСР призначався І. Масленников. Також вказаною постановою призначався склад Колегії МВС СРСР, до якої увійшли всі керівники підрозділів системи органів державної безпеки, міліції, управління кадрів та секретаріату (Iakovleva, 2003: 110).

До 19 березня 1953 р. посаду міністра внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) обіймав Т. Строкач, але згодом його було понижено в посаді до начальника УНКВС Львівської області, а міністром внутрішніх справ УРСР призначався П. Мешик, який входив до кола найближчого оточення Л. Берії.

Уже 14 березня 1953 р. наказом МВС СРСР № 002 оголошувалася нова структура об'єднаного союзно-республіканського відомства, до якої увійшли всі структурні підрозділи колишнього МДБ у такому складі: 1-е Головне управління (контррозвідка), 2-ге Головне управління (розвідка за кордоном), 3-тє управління (контррозвідка в Радянській Армії та Військово-морському флоті), 4-тє управління (секретно-політичне), 5-тє управління (економічне), 6-тє управління (транспорт), 7-ме управління (зовнішнє спостереження, установки, обшуки й арешти), 8-ме управління (шифрувальне), 9-тє управління (охорона уряду), 10-тє управління (управління коменданта Московського Кремля), слідча частина з особливо важливих справ, відділ «П» (відділ спецпоселень), 1-й спецвідділ (обліково-архівний), 2-й спецвідділ (техніка таємного прослуховування), 3-й спецвідділ (виготовлення документів), 4-й спецвідділ (радіоконтррозвідка), 5-й спецвідділ (виготовлення засобів оперативної техніки), 6-й спецвідділ (цензура), 7-й спецвідділ (державна охорона сховищ), відділ «М» (мобвідділ) та відділ «С» (спецв'язок). Також до складу МВС СРСР увійшли всі структурні одиниці, які функціонували у МВС до березня 1953 р. (Iakovleva, 2003: 110–111).

Крім того, до складу МВС постановою РМ СРСР від 15 березня 1953 р. № 765 було повернуто Головне управління геодезії та картографії. А постановою РМ СРСР № 769 у відання МВС передавалося Управління уповноваженого РМ СРСР з охорони військових і державних таємниць у друку (Головліт при РМ СРСР), яке у складі МВС мало назву Головне управління МВС СРСР з охорони військових і державних таємниць у друку (11 Головне управління МВС СРСР) (Pikhoia, 1997: 73–74).

Керівництвом країни та МВС СРСР був одразу взятий курс на звільнення МВС від виконання господарських функцій. 25 березня РМ СРСР була ухвалена постанова № 895–383цт, якою припинялося будівництво низки великих об'єктів, що здійснювалося силами ув'язнених. А наступною постановою, від 28 березня 1953 р., були ліквідовані всі виробничі галери й управління МВС, які мали у своєму складі табори. Більшість виробничих структур, що входили до їхнього складу, передавалися у профільні міністерства (Kuzminikh, 2010: 77). Поряд із вивільненням зі структури господарських підрозділів 28 березня 1953 р. зі складу МВС до Міністерства юстиції передавався ГУЛАГ з усією табірною мережею, окрім особливих таборів, які залишалися у віданні МВС, оскільки в них утримувались особливо небезпечні державні злочинці. Керівництво такими таборами покладалося на Тюремне управління МВС СРСР (Smirnov et al., 1998), відповідні підрозділи у складі республіканських МВС.

Серед науковців щодо цього є думка, що ініціатором таких рішень, у подальшому ухвалених РМ СРСР, був саме Л. Берія. Наприклад, В. Некрасов вважає, що заходи щодо звільнення МВС від невластивих функцій ним були проведені в політичних цілях: ставши міністром внутрішніх справ і готуючись до захоплення влади, Л. Берія прагнув розвантажити новий МВС «від суєтної і брудної роботи» (Nekrasova, 1991; Kraveri et al., 1995).

Водночас існує й інша думка про те, що рано чи пізно табірна система зазнала б краху, оскільки останні декілька років вся каральна система СРСР, а також економіка примусової праці ув'язнених, перебували у глибокій кризі. Причиною тому називають і зростання кількості ув'язнених, яка на 1 січня 1953 р. становила 2 472 247 осіб (ще 152 614 – у тюрмах) (Okhotina, 1998), неможливість здійснення належного контролю за ув'язненими, зокрема й агентурного, що, у свою чергу, сприяло збільшенню кількості акцій масової непокорі, стихійних бунтів, втеч, появи підпільних організацій ув'язнених тощо (Kraveri et al, 1995: 182).

У подальшому Л. Берією виносилися пропозиції щодо обмеження повноважень Особливої наради, яка у вересні 1953 р. була ліквідована, а також заборони застосування будь-яких заборонених засобів впливу співробітниками МВС. Наказом МВС СРСР від 4 квітня 1953 р. № 0068 «Про заборону застосування до арештованих будь-яких засобів примусу та фізичного впливу» (Iakovleva, 1999) були чітко регламентовані дії співробітників правоохоронних органів суто в межах Кримінально-процесуального кодексу, з категоричною заборонаю застосування силових та психологічних методів впливу. Тим самим був відновлений порядок розслідування і судового розгляду справ у межах чинного законодавства.

16 червня 1953 р. на розгляд міністра внутрішніх справ було подано проєкт «Положення про Міністерство внутрішніх справ СРСР» (Iakovleva, 2003: 681–684), яким мав бути визначений юридичний статус відомства із чітко окресленими завданнями та правовим становищем міністра внутрішніх справ, колегії МВС і Особливої наради. Перелік завдань відомства охоплював усе те, що покладалося на нього і раніше. Серед них увесь перелік завдань органів державної безпеки, міліції, протипожежної охорони, протиповітряної оборони тощо. Додалися до функцій відомства: охорона військових та державних таємниць у друку, організація державного геодезичного контролю, виконання спеціальних завдань уряду СРСР. Однак затверджене Положення так і не було. І причиною тому стали події, які розгорталися навколо особи Л. Берії та його поплічників у червні 1953 р.

Серед істориків є обґрунтовані думки, що дії Л. Берії були спрямовані передусім на захоплення влади за допомогою власного відомства. Його спроби відновити колишню структуру МВС та мінімізувати партійний вплив на неї в результаті призвели до негативних наслідків для самого очільника МВС. Так, підтвердженням таких припущень може стати заява майбутнього керівника МВС С. Круглова, який очолив відомство наприкінці червня 1953 р., щодо наявності у структурі МВС новоствореного 9 відділу на чолі з П. Судоплатовим. На вказаний відділ покладалося проведення актів індивідуального терору і диверсій. На липневому пленумі ЦК КПРС С. Кругловим було повідомлено, що «Л. Берія створив цей підрозділ без дозволу ЦК КПРС і обирав для нього кадри особисто, без участі Управління кадрів МВС СРСР». Наказом МВС СРСР від 31 липня 1953 р. вказаний підрозділ був ліквідований (Iakovleva, 2003: 114).

Протиборство радянської партійної системи такій одіозній фігурі, як Л. Берія, виразилося в об'єднанні зусиль його політичних супротивників, до кола яких входили Г. Маленков, М. Хрущов та інші, з метою виведення з боротьби свого небезпечного конкурента. На засіданні ЦК КПРС 25 червня 1953 р. було розглянуто питання про діяльність лідера правоохоронної системи, за результатами якого Л. Берія був заарештований і в подальшому засуджений і розстріляний. Ця акція, на думку С. Кульчицького, мала інституційне значення, оскільки з усуненням від влади «конкурента» партійна верхівка повернула собі диктаторську владу в неурядовому вигляді, а в органах державної безпеки розпочалася чистка (Kulchitskii, 2007). Насамперед із посад були звільнені всі призначені Л. Берією керівники, а деякі з них, зокрема й очільник МВС УРСР П. Мешик, у подальшому були засуджені або розстріляні.

Отже, начебто ліберальна політика нового керівництва МВС до провадження його органами діяльності, пом'якшення впливу каральної системи на громадян і суспільство загалом мали б привести до нормалізації роботи правоохоронних органів. Л. Берія, який очолив відомство і знав усі проблемні питання діяльності МВС, убачав за необхідне реструктурувати апарат, оскільки карально-репресивна спрямованість діяльності всієї системи правоохоронних органів уже ставала очевидною. Очільник МВС за декілька місяців свого правління ініціював не тільки перебудову репресивної системи, а низку інших змін, які стосувалися найрізноманітніших питань, серед яких і національна політика, і міжнародні відносини, і відмова від репресій тощо. Він мав на меті вибудувати «позитивний імідж» для отримання в майбутньому підтримки представників партії й уряду, прагнув утвердження на першій ролі в партії та державі.

Затверджений новий керівний склад МВС СРСР розпочав свою діяльність упровадженням низки змін, спрямованих на спрощення структури МВС та скорочення штатної чисельності. До того ж після призначення М. Хрущова першим секретарем Комуністичної партії, яке відбулося на вересневому пленумі ЦК КПРС, одразу був взятий курс на посилення партійного впливу і контролю за діяльністю органів державної влади, зокрема правоохоронних структур.

Так, у листопаді 1953 р. МВС СРСР на розгляд Президії ЦК КПРС був представлений проєкт «Про скорочення штатної чисельності органів МВС та затвердження структури МВС СРСР». У ньому, зокрема, пропонувалося провести об'єднання 4-го і 5-го управлінь в одне – 4 управління МВС СРСР; 3-го і 5-го спецвідділів – у 5-й спецвідділ МВС СРСР; ліквідувати 6-й спецвідділ, з передачею його функцій 4-му управлінню МВС СРСР; ліквідувати Управління конвойної охорони, а його функції передати Головному управлінню внутрішньої охорони, яке мало змінити назву на Головне управління внутрішньої і конвойної охорони МВС СРСР; головну бухгалтерію пропонувалося об'єднати з фінансовим відділом МВС СРСР. Усього планувалося скоротити штат центрального апарату МВС СРСР на 20% (Pikhoia, 1997: 80).

Подальші зміни в системі МВС відбувалися вже після подій січня 1954 р., з ухваленням ЦК КПРС постанов «Про серйозні недоліки в роботі партійного і державного апарату», «Про суттєві недоліки у структурі міністерств та відомств і заходи з поліпшення роботи державного апарату». Серед іншого, курс нового очільника партії був спрямований на усунення недоліків у системі управління шляхом її реформування. У січні 1954 р., керуючись вищезгаданою постановою ЦК КПРС, керівництвом МВС СРСР було ухвалено рішення про перегляд штатів органів міліції за різними регіонами з урахуванням змін у чисельності населення й оперативній обстановці. У результаті управлінський штат органів міліції був скорочений на 12%.

Посилення впливу партійного керівництва на систему МВС призвело до повернення до структури ГУЛАГу й інших виробничих підприємств. Пов'язується це, серед іншого, з тим, що Міністерством юстиції не здійснювався належний контроль за ув'язненими, що спричиняло масові заворушення в таборах, акції непокори тощо. Крім того, керівництво країни, яке розуміло, наскільки «дешевою» може бути праця ув'язнених, а також прораховувало економічні показники, мало ухвалити рішення про повернення до структури МВС як ГУЛАГу з його табірною мережею, так і більшості виробничих підприємств, для забезпечення виконання урядових програм стратегічного значення.

Окрім питань організації загальної структури МВС, повернення до його складу системи виправно-трудових таборів, керівництво СРСР і УРСР не залишало осторонь ситуацію на території західних областей України, де продовжувалася боротьба із залишками збройних формувань українського національно-визвольного руху. Наприкінці 1953 р. зазначене питання розглядалося на засіданні Президіуму ЦК КП України, за результатами якого була затверджена постанова «Про стан ліквідації залишків банд українських буржуазних націоналістів у західних областях УРСР». Після цього зазначене питання було винесено на розгляд колегії МВС СРСР як невідкладне. 28 січня УРСР була ухвалена постанова колегії МВС СРСР, якою визначалися заходи, спрямовані на подолання антирадянського опору (Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, 1945–1954).

У постанові, серед іншого, зазначено окремі недоліки в організації діяльності органів МВС УРСР у боротьбі з Організацією українських націоналістів (далі – ОУН), серед яких насамперед зазначалися низький рівень агентурно-оперативної роботи, незадовільний стан співробітництва із МВС – УМВС східних областей УРСР, відсутність дієвої агентурної мережі, незадовільне використання можливостей органів міліції тощо.

Колегією МВС СРСР за результатами доповіді ухвалено низку положень, які мали велике значення для визначення подальших напрямів боротьби з націоналістичними рухами на Західній Україні. Однією з перших вказівок було визначення такої боротьби невідкладним завданням МВС УРСР та його місцевих органів. Для цього мала бути перебудована агентурно-оперативна робота всіх ланок апарату МВС УРСР. Зокрема, органам МВС заборонялося проведення масових військових операцій, які не підкріплені перевіреними агентурними даними і щодо яких не проведена ретельна попередня підготовка. Проте це не означало цілковитої заборони використання військових підрозділів, а лише часткове їх обмеження і покладання керівництва операціями на досвідчених оперативних працівників органів МВС. Також начальник ГУВО МВС СРСР Т. Філіппов та міністр Т. Строкач мали надати пропозиції щодо скорочення кількості частин, підрозділів і гарнізонів внутрішньої охорони МВС у західних областях УРСР.

Велике значення в боротьбі з українським повстанськими рухами мало і залучення органів міліції, зокрема дільничних уповноважених, яких пропонувалося використовувати як резидентів. Керівництвом МВС СРСР вимагалось від МВС УРСР активне використання всіх оперативних можливостей органів МВС, а також уведення практики відряджень оперативного складу МВС СРСР та МВС УРСР «у місця вислання українських націоналістів, з метою виявлення всіх можливостей залишків націоналістичного підпілля на Україні та впровадження агентури МВС у зарубіжні націоналістичні центри».

Отже, за зовні позитивних зрушень у лібералізації діяльності МВС деякі методи протидії антирадянським проявам силами правоохоронних органів залишалися в дії, активно використовувалися вже новим керівництвом.

Саме неефективне здійснення агентурно-оперативної роботи в боротьбі із зовнішніми та внутрішніми загрозами, які поставали перед СРСР в умовах холодної війни, розширення переліку завдань радянської розвідки призвели до виведення органів державної безпеки в окреме структурну відомство в системі державних органів СРСР.

Уже 12 березня 1954 р., відповідно до рішення ЦК КПРС, Указом Президії ВР СРСР від 13 березня 1954 р. органи держбезпеки були виділені зі складу МВС, утворений Комітет державної безпеки при РМ СРСР. Цей орган був союзно-республіканським комітетом і діяв на правах міністерства. Відповідними указами Президій Верховних Рад союзних республік були проведені аналогічні заходи щодо створення окремих підрозділів із гарантування державної безпеки в союзних і автономних республіках.

У систему КДБ увійшли всі існуючі до цього часу оперативні підрозділи, діяльність яких була пов'язана з гарантуванням держбезпеки (органи розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, особливі відділи, апарати уповноважених УКДБ та ін.ші) (Pikhoia, 1997: 94).

У складі МВС водночас залишалися: Головне управління міліції, Головне управління виправно-трудова таборів і колоній, Головне управління прикордонних військ, Головне управління внутрішньої і конвойної охорони, Головне управління пожежної охорони, Головне управління служби МППО, Головне управління геодезії та картографії, Головне управління військового постачання, Тюремне управління, Воєнно-будівельне управління, відділ урядового зв'язку, відділ фельд'єгерського зв'язку, відділ за нагляду за засланцями, висланими та спецпоселенцями, відділ з охорони та обліку державних запасів дорожніх металів, алмазного фонду та інших цінностей, відділ із контролю та інспектуванню відомчої охорони, відділ залізничних і водних перевезень. Крім того, до складу МВС увійшли всі структурні підрозділи, які виконували функції із забезпечення діяльності підрозділів апарату МВС.

Висновки. Рік після смерті Й. Сталіна виявився для системи МВС багатим на кардинальні організаційні та функціональні зміни. Прагнення партійного і державного керівництва до встановлення контролю над головним каральним механізмом, навіть в умовах постсталінського пом'якшення репресивної політики, призвели до низки кардинальних змін як у структурі МВС, так і в переліку його функцій. Логіку цих змін, їхні причини та механізми реалізації можна осягнути лише з урахуванням цілей та характеру запеклої політичної боротьби за владу, що точилася в цей період у найвищому керівництві КПРС та СРСР. У кінцевому результаті розподіл МВС та КДБ, переорієнтація їхньої діяльності на виконання поставлених завдань завершили існування «сталінської моделі» правоохоронного органу, із громіздкою структурою, надмірним обсягом функцій та завдань.

Список використаних джерел:

1. Берия: конец карьеры / под ред. В. Некрасова. Москва, 1991. 378 с.
2. Галузевий Державний архів СБУ. Ф. 9. Цілоком таємні і таємні накази, директиви та циркуляри МДБ СРСР за 1945–1954 рр. Спр. 21. 307 с.
3. Кравери М., Хлевнюк О. Кризис экономики МВД (конец 1940-х – 1950-е гг.). Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants. Janvier – juin 1995. Vol. 36. № № 1–2. Cultures économiques et politiques économiques dans l'Empire tsariste et en URSS, 1861–1950. 1995. С. 179–190.
4. Кузьминих А. Эволюция системы НКВД – МВД СССР (1934–1956 гг.). *Преступление – Наказание – Исправление : вестник института Вологодского института права и экономики Федеральной службы исполнения наказаний России*. 2010. № 10. С. 71–78.

5. Кульчицький С. Компарти́но-радянська система державної влади у СРСР: творення, основні етапи розвитку, крах. *Енциклопедія історії України* / редкол. : В. Смолій (гол.) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка – Ком. 528 с.
6. Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы / сост. В. Наумов, Ю. Сигачев ; под ред. А. Яковлева. Москва : МФД, 1999. 512 с.
7. Лубянка. ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – КГБ. 1917–1960 : справочник / сост. А. Кокурин, Н. Петров ; ред. Н. Пихоя. Москва : Изд. МФД, 1997. 352 с.
8. Лубянка : Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – КГБ. 1917–1991 : справочник / авт.-сост. : А. Кокурин, Н. Петров ; под ред. А. Яковлева. Москва : МФД, 2003. 768 с.
9. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР, 1923–1960 : справочник Общество «Мемориал». Гос. архив Российской Федерации / сост. М. Смирнов ; под ред. Н. Охотина, А. Рогинского. Москва : Звенья, 1998. 600 с.
10. Смирнов М., Сигачев С., Шкапов Д. Система мест заключения в СССР. 1929–1960. *Система исправительно-трудовых лагерей в СССР* / сост. : М. Смирнов ; научн. ред. : Н. Охотин, А. Рогинский. Москва : Звенья, 1998. URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/articles/chapter3main.htm> (дата звернення: 06.09.2020).

References:

1. Nekrasova V.F. (red) (1991). Beria: konets karery [Beria: the end of a career]. Moskva. 378 p. [in Russian].
2. Galuzevii Derzhavni arkhiv SBU [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine] F. 9 Teikom taemni i taemni nakazi, direktivi ta tsirkuliari MDB SRSR za 1945–1954 rr. spr. 21. 307 p. [in Ukrainian].
3. Kraveri M., Khlevniuk O. (1995). Krizis ekonomiki MVD (konets 1940-kh – 1950-e gody) [Economic crisis of the Ministry of Internal Affairs (late 1940's – 1950's)]. Cahiers du monde russe: Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants, vol. 36, № № 1–2, Janvier – juin 1995. Cultures économiques et politiques économiques dans l'Empire tsariste et en URSS, 1861–1950. pp. 179–190. [in Russian].
4. Kuzminikh A.L. (2010). Evoliutiia sistemy NKVD – MVD SSSR (1934–1956 gg) [The evolution of the NKVD system – the USSR Ministry of Internal Affairs (1934–1956)]. *Vestnik instituta VIPE FSIN Rossii “Prestuplenie-Nakazanie-Ispravlenie”*. № 10. pp. 71–78. [in Russian].
5. Kulchitskii S.V. (2007). Kompartiino-radianska sistema derzhavnoi vladi v SRSR: tvorennia, osnovni etapi rozvitku, krakh [The Communist Party-Soviet system of state power in the USSR: creation, the main stages of development, collapse] / *Entsiklopediia istorii Ukraïni: T. 4: Ka – Kom / redkol. : V.A. Smolii (golova) ta in. NAN Ukrayiny. Institut istoriyi Ukrayiny. Kiyiv : V-vo “Naukova dumka”, 2007. 528 p. [in Ukrainian].*
6. Iakovleva A.N. (red) (1999). Lavrentii Beria. 1953. Stenogramma iul'skogo plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty [Transcript of the July Plenum of the CPSU Central Committee and other documents]. Moskva : MFD. 512 p. [in Russian].
7. Pikhoya N.G. (red) (1997). Lubyanka. VChK – OGPU – NKVD – NKGB – MGB – KGB. 1917–1960 [Lubyanka. VChK – OGPU – NKVD – NKGB – MGB – KGB. 1917–1960]: spravochnik. Moskva : Izd. MFD. 352 p. [in Russian].
8. Iakovleva A.N. (2003). Lubyanka: Organy VChK – OGPU – NKVD – NKGB – MGB – KGB. 1917–1991 [Lubyanka: Bodies of the Cheka – OGPU – NKVD – NKGB – MGB – KGB. 1917–1991]. Spravochnik. Moskva : MFD, 2003. 768 p. [in Russian].
9. Okhotina N.G. (red) (1998). Sistema ispravitelno-trudovykh lagerei v SSSR, 1923–1960 [The system of forced labor camps in the USSR, 1923–1960]: Spravochnik / Obshchestvo “Memorial”. Gos. arkhiv Rossiiskoi Federatsii. Moskva : Zvenia. 600 p. [in Russian].
10. Smirnov M.B. at all (1998). Sistema mest zakliucheniia v SSSR. 1929–1960. Sistema ispravitelno-trudovykh lagerei v SSSR [The system of places of detention in the USSR. 1929–1960. The system of forced labor camps in the USSR]. Moskva : “Zvenia”. [in Russian].